

Den danske langsigtede vækstproces^{*}

Over de sidste 100 år er den danske levestandard blevet forøget markant, overvejende som konsekvens af en evne til at tilegne sig ideer udefra. Det har ikke alene gjort Danmark absolut rigere, men også relativt til de fleste andre lande. Siden 1990'erne er udviklingen imidlertid »slået bak«. Artiklen diskuterer mulige årsager hertil samt potentielle politikanbefalinger.

CARL-JOHAN DALGAARD
Professor ved Økonomisk Institut
Københavns Universitet

1. Indledning

Denne artikel beskriver den danske langsigtede vækstproces, med særlig fokus på det såkaldte »produktivtetsproblem«, der er genstand for Produktivitetskommissionens arbejde.¹

I næste afsnit beskrives kortfattet den historiske vækstproces, fra slutningen af det 19. århundrede og frem til i dag. Dernæst dokumenterer afsnit 3, at der siden midten af 1990'erne har åbnet sig et »produktivtetsgab« mellem Danmark og USA, der globalt set udgør »produktivtetsfronten«. Heri består »problemet«. Afsnit 4 blotlægger mulige årsager hertil, mens afsnit 5 redegør for potentielle politikanbefalinger. Afsnit 6 konkluderer.

2. Den danske historiske vækstproces

De sidste godt 100 år har været en »guldalder« for den danske samfundsøkonomi (jf. Figur 1). Ingen anden periode i landets historie kan fremvise et tilsvarende vækstforløb i BNP per indbygger. Hvad mere er, vækstprocessen har overordnet set været overraskende stabil.

Mellem 1890 og frem til udbruddet af »Den Store Depression« voksede BNP per indbygger med 2,03 pct p.a., hvilket nærmest præcis svarer til den gennemsnitlige vækstrate fra 1929 og frem til udbruddet af »Den Store Recession« i 2007: 2,05 pct p.a. Eller udtrykt på en anden måde: Hvis man med afsæt i 1929 fremfører BNP per indbygger med gennemsnitsvæksten for perioden 1890-1929, da opnås et BNP per indbygger-niveau, der er mindre end 2 procent større end det faktiske niveau i 2010. Det er forbløffende, når man betænker, at vi har med en proces at gøre, der udviser eksponentiel vækst. Selvom proces-

sen tydeligvis er blevet påvirket af markante »stød« (særligt de to verdenskrige er til at få øje på i Figur 1), har dette altså ikke varigt ændret den trendmæssige udvikling for det danske BNP per indbygger.²

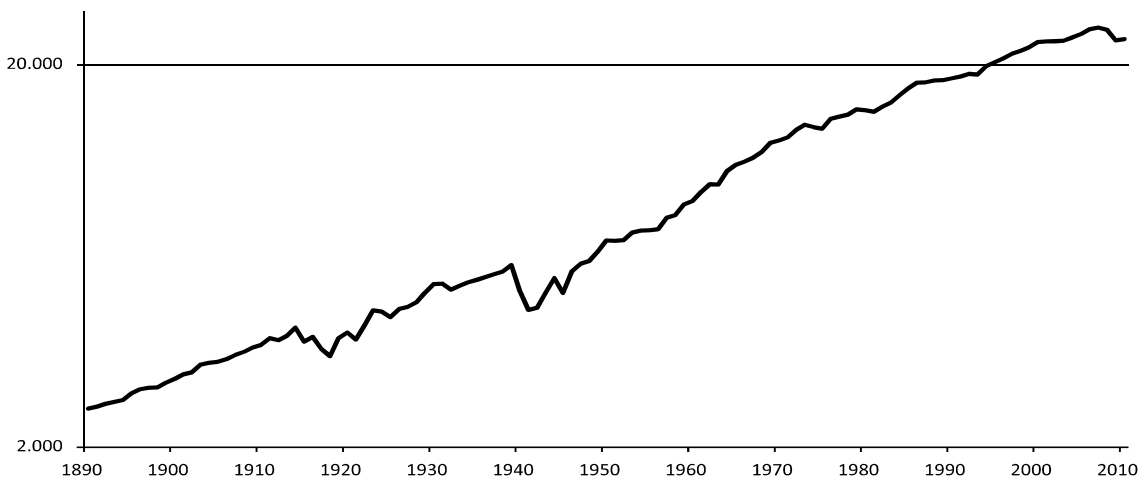
Det er værd at hæfte sig ved, at det danske BNP per capita-niveau ikke blot er gået op i absolut forstand, mellem 1890 og i dag, men også er steget *relativt* til de nationer, der ved det 20. århundredes begyndelse var mere velstående end Danmark. Den årlige værdiskabelse per indbygger har altså »konvergeret« mod det niveau der kan opleves i klodes mest velstående stater, herunder i USA (fx Dalgaard og Hansen, 2010a,b).

Når BNP per indbygger historisk er gået op, i det omfang vi kan observere, er det i al overvejende grad, fordi BNP per arbejdstime, eller *timeproduktiviteten*, er gået op. Hvad er forklaringen på den stigende evne til at skabe stadig mere værdi per time, som Figur 1 dermed antyder?

Den direkte årsag til den historiske konvergens i timeproduktiviteten mellem Danmark og USA er tilsyneladende, at særligt den danske private service-sektor er blevet stadigt bedre til at frembringe værdi per time. Sektorens betydning skal ses i lyset af dens størrelse. Allerede omkring år 1900 udgjorde privat service ca. 40 pct. af BNP (Krantz, 1994); i dag er tallet nærmere 50 pct. Derfor har den private service sektor uvilkårligt spillet en stor rolle for udviklingen i aggregeret BNP.³

Men disse betragtninger *forklarer* selvfølgelig ikke udviklingen. Spørgsmålet vi står tilbage med, er, hvad der underliggende

Figur 1. Udviklingen i dansk BNP per indbygger, faste priser 1870-2010.

Kilde: Angus Maddison (2003), Penn World Tables version 8.0, og egne beregninger.

Anm: (i) Logaritmisk ordinatase; (ii) BNP per målt i købekraft justerede US\$, faste priser. (iii) Fra 2003 er Maddison's serie ført frem med den årlige vækst i BNP per indbygger i faste priser.

har trukket timeproduktiviteten op – og altså ikke mindst i den private service sektor?

Set fra fugleperspektiv har den observerede udvikling været særligt (omend ikke udelukkende) muliggjort af to faktorer, og af deres gensidige interaktion.⁴ Den ene faktor er den gradvise ekspansion af »humankapitalbeholdningen«; stigende uddannelsesniveau og -kvalitet. Den anden faktor er stigning i den makroøkonomiske effektivitet, eller hvad man i den fagøkonomiske jargon kalder »totalfaktorproduktiviteten«. Sidstnævnte er i det væsentligste drevet af innovationer, der danner baggrunden for, at nye og/eller eksisterende produktive virksomheder gradvist erstatter stagnerende virksomheder i økonomien. Derved øges den gennemsnitlige produktivitet målt ved BNP per arbejdstime. Det er værd at notere sig, at set fra det makroøkonomiske udsigtspunkt er »innovation« en meget uensartet størrelse, der ikke blot indbefatter højteknologiske forandringer af produktionsprocessen. Det omfatter også skift i måden, virksomheden organiserer sig på, opgraderinger af kvaliteten af de relevante vare- og tjenesteydelser, såvel som måden virksomheden fører sine varer og tjenesteydelser til markedet på m.v.

De to nævnte aggregerede vækstdrivkræfter er snævert forbundne: Stigninger i humankapitalbeholdningen er med til at drive innovation, mens øget innovation stimulerer efterspørgslen efter (i al fald nogle typer) uddannet personale. Historisk har de fleste »gode ideer« selv sagt set dagens lys uden for Danmarks grænser. Fundamentalt set kan den danske vækstproces dermed bedst anskues som udkomme af en betydelig evne til hastigt at tage gode ideer til sig, hvilket en veluddannet arbejdsstyrke (og international udadvendthed) har muliggjort. Videre har strukturelle skift i beskæftigelsesstrukturen, frem-

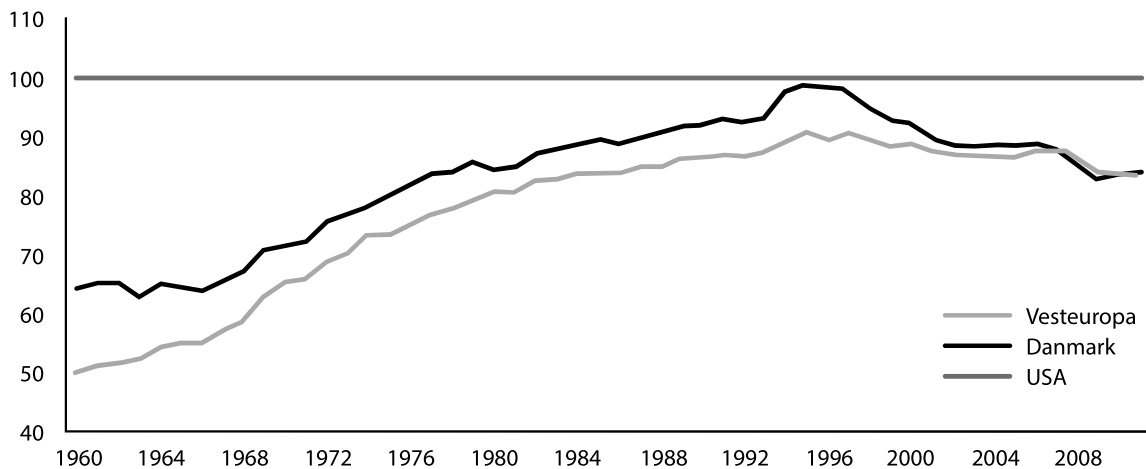
bragt af innovation og afledte skift i sektorsammensætningen, krævet forandringer i arbejdsstyrkens kompetencestruktur.

Med den (meget) brede pensel kan man således se udviklingen i det danske BNP per indbygger som resultatet af en dynamisk tovejsrelation mellem uddannelse og innovation der har drevet produktiviteten i (også) servicesektoren op. Derved er det danske velstandsniveau steget. Absolut, men også relativt til de mest produktive nationer på kloden.

3. Nutiden: »det danske produktivetsproblem«

I lyset af ovenstående betragtninger er der al mulig grund til at interessere sig for udviklingen i den danske produktivitet. Måske specielt *relativt* til de mest produktive nationer på kloden. Ifald timeproduktiviteten i Danmark daler i forhold til produktivetsfronten, kan det nemlig være en indikation af, at den proces, der har drevet velstanden frem gennem det 20. århundrede, er ved at miste momentum: evnen til hastigt at adoptere nye »produktive ideer« udefra. Der er desværre noget, der tyder på, at dette har fundet sted inden for de seneste par årtier.

Figur 2 viser udviklingen i den danske timeproduktivitet siden 1960, relativt til timeproduktiviteten i USA. Frem til midt i 1990'erne ses en udvikling, hvor det danske timeproduktivetsniveau gradvist øges relativt til USA's, der for alle praktiske formål udgør »produktivetsfronten« i verdensøkonomien. Denne »konvergensproces« mellem lande, der deler en række økonomiske fællestræk, er, hvad man teoretisk ville forvente på basis af økonomisk teori (jf. fx Dalgaard og Kreiner, 1999). Faktisk er konvergensprocessen nærmest fuldført i midten af 1990'erne. Herefter vender udviklingen imidlertid; timeproduktiviteten i Danmark daler relativt til USA's niveau. Det skal siges, at det ikke er overraskende, at den danske produktivitet ikke vedvarende har kunnet *forøges* relativt til USA, når først

Figur 2. Timeproduktiviteten i Danmark og Vesteuropa relativt til USA, 1960-2011.

Kilde: Produktivitetskommissionen (2012).

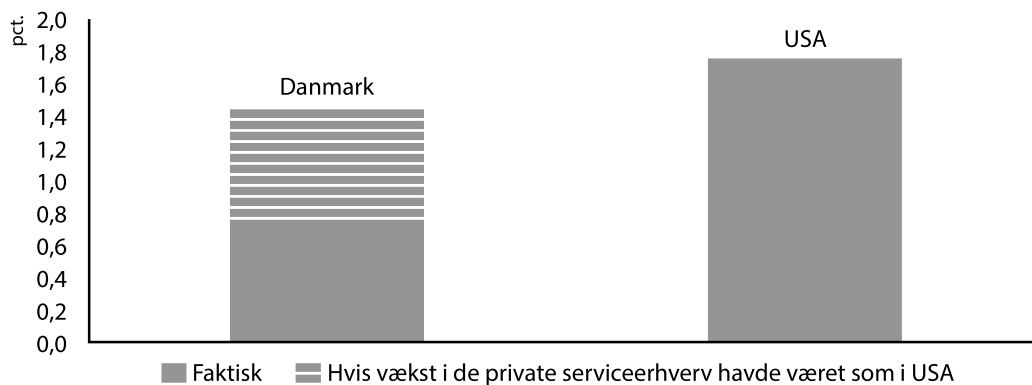
Anm: (i) Figuren viser udviklingen i BNP per arbejdstime i Danmark hhv. i Vesteuropa, relativt til USA, 1960-2011. (ii) Vesteuropa dækker her over Belgien, Danmark, Finland, Frankrig, Grækenland; Holland, Irland, Italien, Norge, Portugal, Schweiz, Spanien, Storbritannien, Tyskland og Østrig

konvergenen til USA's niveau var opnået. Det overraskende er, at timeproduktiviteten *aftager* i hastigt tempo, relativt til USA niveau. Hvad mere er, som det fremgår af Figur 2, er Danmark ikke alene. Siden midten af 1990'erne har vi været vidne til en »transatlantisk divergens«, hvorved USA er trukket fra Vesteuropa i produktivitetsojemed. Dog måske lidt mere markant i forhold til Danmark.

Kilden til denne divergens er ikke, i tilfældet Danmark i al fald, at den danske produktivetsvækstproces forandres i midten af 1990'erne (Dalgaard og Hansen, 2010a). Det, der gør sig gældende, er, at den amerikanske produktivetsvækst *accelererer* i 1990'erne, hvorved forholdet mellem den danske og

USA's timeproduktivitet aftager. Figur 2 fortæller os dermed ikke, at den danske vækstproces isoleret set er »brudt sammen«. Den fortæller noget andet, der imidlertid er potentielt lige så bekymrende.

Som beskrevet i sidste afsnit har den historiske vækstproces i Danmark været karakteriseret ved en evne til hastigt at tage nye ideer til sig udefra, hvilket har bidraget til øget produktivitet på samfundsplan. I fravær af dette ville den historiske vækst ikke kunne have ladet sig gøre. Figur 2 antyder, at Danmark siden midten af 1990'erne i mindre grad end tidligere formår at adoptere nye innovationer i samme tempo som i tiden, der gik forud. Manifestationen er en – relativt – faldende timepro-

Figur 3. Faktisk og kontrafaktisk årlig vækst i den danske timeproduktivitet, 1995-2011.

Kilde: Produktivitetskommissionen (2012)

Anm: Figuren viser hhv den faktiske vækst i Danmark og USA i timeproduktiviteten samt den »ekstra vækst« i timeproduktiviteten, den danske økonomi havde oplevet, hvis den danske private servicesektor havde udvist samme timeproduktivetsvækst som den amerikanske; det ekstra vækstbidrag er afbilledet som det skraverede område i søljen »Danmark«.

duktivitet vis-à-vis USA. Hvis denne tingenes tilstand fortsætter så vil det med stor sandsynlighed sætte sig i lavere vækst i BNP per indbygger, og dermed i udviklingen i indkomsten per indbygger. Der er derfor god grund til, at tage budskabet fra Figur 2 alvorligt.⁵

Som Figur 3 viser, er hovedforklaringen på den observerede divergens, at timeproduktiviteten i den private servicesektor aftager i forhold til den amerikanske modpart; hvis den danske vækst i denne sektor havde været på linje med den amerikanske, ville stort set hele divergensen være undgået. Denne konklusion står til troende, selv når man tager højde for, at sammensætningen af den danske servicesektor adskiller sig fra den amerikanske. Man kan således ikke »bortforklare« udviklingen med henvisning til, at der fx er en række brancher inden for den private service-sektor i USA, der i Danmark er offentligt drevne (fx uddannelses- eller sundhedssektoren), hvor produktiviteten notorisk er vanskelig at måle (Produktivitetskommissionen, 2013a). Divergensen optræder nemlig også markant inden for brancher, der i begge lande er privat ejede, herunder inden for detailhandel, landtransport, hoteller og restaurationer, IT-service m.v.⁶ Igen deler Danmark skæbne med resten af Europa; den transatlantiske divergens udspringer generelt fra udviklingen i den private servicesektor, om end divergensen kan synes lidt mere markant i det danske tilfælde. Det er selvsagt bekymrende, at netop den sektor, der historisk har været central i forhold til at sikre konvergens mod produktivetsfronten, nu trækker modsat.⁷

4. Forklaringer på produktivitetsdivergensen

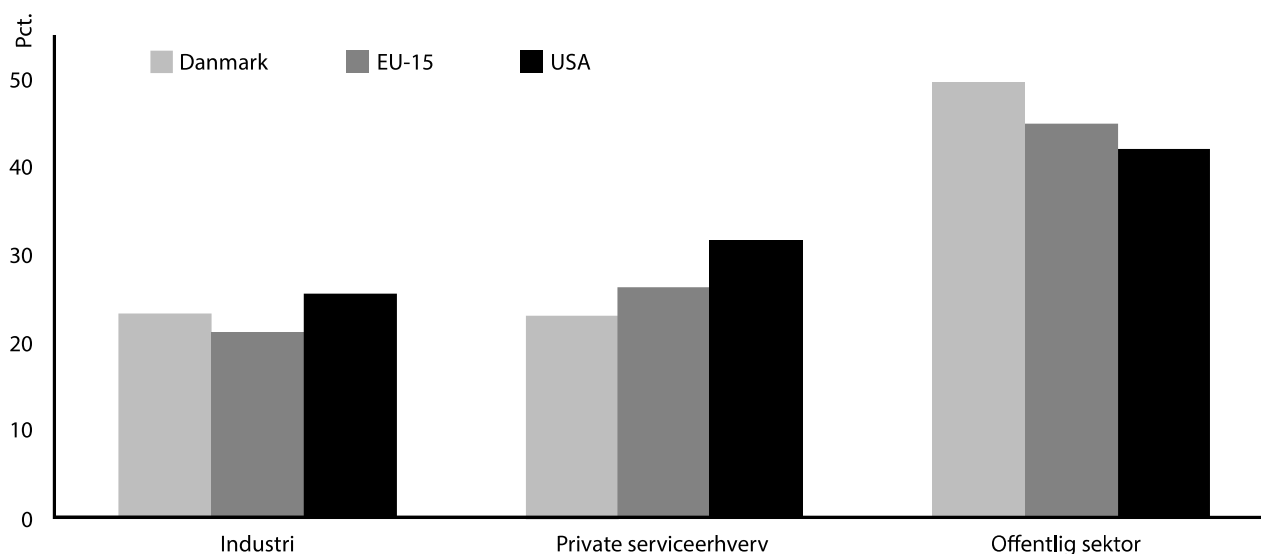
Hvad kan være medvirkende til, at den danske private servicesektor synes at have svært ved at »holde hjul«, rent produkti-

vitetsmæssigt, siden midten af 1990'erne? I det forudgående historiske forløb var uddannelse centralt i forhold til at sikre konvergens via adoption af produktive ideer udefra. Er der grund til at tro, at den seneste divergens også har en humankapital forklaring? Figur 4 giver et fingerpeg.

Som det fremgår af figuren, er den danske private servicesektor karakteriseret ved, at være betydeligt mindre humankapitalintensiv, end hvad der er tilfældet i USA. Da overførelse af ny viden erfaringsmæssigt er meget afhængig af netop uddannet personale, kan dette sektorspecifikke uddannelsesgab potentielt være en vigtig forklaring på, at netop samme sektor ikke har formået at holde produktivetsmæssigt »tempo« med USA. Bemærk i øvrigt, at uddannelsesgab til USA i servicesektoren ikke alene gælder for Danmark, men mere generelt for Vesteuropa, ganske som det forholder sig med produktivetsdivergensen. Dog er forskellen til USA lidt større i tilfældet Danmark, ligesom produktivetsdivergensen. Samlet set peger disse observationer, såvel som eksisterende økonomisk forskning, på, at forskelligheden i allokeringen af uddannelse inden for økonomierne i Europa, hhv. USA kan være en afgørende faktor i den observerede produktivetsdivergens (jf. Produktivitetskommissionen, 2012; 2013c).⁸

Det er dog værd at understrege, at det danske (europæiske) »uddannelsesunderskud« inden for den private service sektor ikke er af nyere dato; denne tingenes tilstand finder man også i årtierne, der går forud (jf. fx Inklaar et al., 2008). Dette kunne synes at indgyde en vis tvivl, om uddannelsesunderskuddet er helt så væsentligt som antydnet ovenfor. For hvordan kan et historisk uddannelsesunderskud både være med til at drive

Figur 4. Andelen af højtuddannede indenfor industri, privat service og offentlig sektor: EU-15, Danmark og USA.

Kilde: Produktivitetskommissionen (2012)

Anm: I opgørelsen er den offentlige sektor afgrænset på samme måde i USA og EU-15 som i Danmark. Således falder fx sundhedsvæsen og uddannelse indenfor offentlig sektor, også selvom disse ikke helt og fuldt er offentligt drevne i USA.

konvergens i timeproduktiviteten, tiden op til ca. 1995, såvel som divergens efter 1995?

Efter en lang periode, hvor man (med Robert Solow's ord, sådan cirka:) »så computere alle vegne, bortset fra i produktivitetstakten«, så skete der tilsyneladende et markant skift i 1990'erne i USA; »IT revolutionen« forekommer at slå igennem. Denne udvikling er med stor sandsynlighed også drevet af internettet og etableringen af »the World Wide Web«. Det er i al fald et relativt veletableret faktum, at væksten i USA stimuleres markant af IT (Stiroh, 2002; Andersen m.fl., 2012), og særligt sætter sig igennem i servicesektoren (Triplett og Bosworth, 2003). I situationer med sådanne »tektoniske skift« af teknologisk karakter bliver konsekvenserne af et eksisterende uddannelses-underskud« forstørret. Hvis den relevante humankapitalforsyning ikke er til stede på det relevante sted (læs: den private servicesektor), vil de nye ideer, der hastigt udklækkes globalt, ikke blive overført i tilstrækkeligt højt tempo til, at den relative timeproduktivitet kan fastholdes i sektoren og dermed i økonomien som en helhed. Problemet er omvendt mindre, ifald det teknologiske miljø er mere stabilt, som det nok har været tilfældet før midten af 1990'erne; hvis der er mindre ny viden at adoptere, vil de produktivitetmæssige omkostninger af et relativt langsommere overførselstempo være mere beskedne. I det perspektiv er det næppe et mysterium, at et historisk uddannelsesgab først »sætter sig igennem« i forhold til produktiviteten i en periode, der var præget af en voldsom innovativ aktivitet globalt; fra midten af 90'erne og frem (jf. Produktivitetskommissionen, 2012).

5. Politik overvejelser

Hvis den lidt »skæve« udnyttelse af den uddannede arbejdskraft i Danmark således er en vigtig årsag til produktivitetsdivergensen til USA siden midten af 1990'erne, efterlades vi med spørgsmålet om årsagen til, at den private service-sektor i relativt beskedent omfang anvender uddannet arbejdskraft.

Her er svaret nok af mere sammensat af karakter. Dels kan der være manglende muligheder, inden for servicesektoren, i retning af at øge uddannelsesintensiteten, og dels kan der være problemer med tilskyndelsen. Selvom tilskyndelse og muligheder er gensidigt forbundet, er det nyttigt at se de to aspekter hver for sig.

Hvis vi starter med »tilskyndelsen« til innovation, så samler interessen sig nok særligt omkring utilstrækkelig konkurrenceudsættelse af de serviceproducerende erhverv. Når konkurrenceaspektet er velanbragt i nærværende sammenhæng, skal det ses i lyset af det faktum, at produktivetsproblemerne synes størst i den hjemmemarkedsorienterede del af servicesektoren (Produktivtetskommissionen, 2012, 2013b). Fra teoretisk hold kan man gøre gældende, at i fravær af effektiv konkurrence er der kun beskedent incitament til at innovere på virksomhedsniveau. Årsagen er, at innovation ofte er omkostningsfyldt. Dette er mest oplagt i forhold til virksomheder, der investerer i forskning og udvikling. Men det gælder også andre virksomheder, hvor nye arbejdsopgaver eller produkter er forbundet

med reorganiseringsomkostninger. Disse omkostninger vil virksomhederne være mindre tilbøjelige til at bære i fravær af et ydre konkurrencepres. Hertil kommer, at den danske økonomi er forholdsvis lille. Ifald offentlig regulering er med til at begrænse mulighederne for udenlandsk indtræden i dele af servicesektoren, kan konsekvenserne for konkurrenceudsættelsen potentielt være noget større, end hvad er tilfældet for større økonomier. Denne mekanisme kan i øvrigt bidrage til at forklare, at produktivitetsdivergensen mellem Danmark og USA synes lidt kraftigere, end hvad der er tilfældet for EU som helhed.

Når det gælder økonomisk politik, vil en bedre implementering af Servicedirektivet på EU-plan, således at også tjenesteydelser bliver mere »bevægelige« hen over landegrænserne, være af stor betydning for at styrke konkurrence inden for sektoren.⁹ Fra dansk hold er der imidlertid også en række branchespecifikke reguleringer, der er med til at begrænse konkurrencen. Herunder kan opregnes ejerskabsrestriktioner på serviceerhverv, planloven samt anden form for regulering, der mindsker mulighederne for at udnytte stordriftsfordele.¹⁰ Produktivtetskommissionen (2013b) har fremlagt en stribe anbefalinger til afregulering på disse felter, der sigter mod at styrke konkurrencen i den danske servicesektor.

I forhold til »mulighedssiden« falder fokus på udbuddet af uddannet arbejdskraft. Hvis det danske uddannelsessystem ikke i tilstrækkelig grad producerer den type arbejdskraft, der særligt er efterspurgt i den private service-sektor, kan dette være en forklaring på, at sektoren i beskedent omfang anvender uddannet arbejdskraft. En del af problemet kan således være, at virksomhederne i den private servicesektor slet og ret er rationeret; at de ikke kan få fat på den type uddannet arbejdskraft, de reelt set har brug for. Som dokumenteret i Produktivtetskommissionen (2013c) er der indikationer på, at noget sådan kan være udtryk for tingenes tilstand.

Særligt tre forhold er værd at trække frem. For det første har det danske videregående uddannelsessystem siden 1990 systematisk øget optaget inden for studieretninger, hvor beskæftigelsesmulighederne og lønnen er lavest inden for den private sektor. For det andet kan man også observere, at mere end halvdelen af dimittenderne fra de danske videregående uddannelser retter sig mod den offentlige sektor, frem for mod privat ansættelse. Begge observationer kan bidrage til en forklaring på den relativt beskedne udnyttelse af uddannet arbejdskraft i den private sektor; herunder i den private service sektor. For det tredje synes kvaliteten af uddannelserne, målt på testscorer, også at være middelmådig. Dette til trods for ganske massive investeringer i uddannelsessektoren. Det er værd at hæfte sig ved, at de middelmådige resultater ikke begrænser sig til folkeskoleelever. De nyeste »voksen-Pisa«-resultater, hvor individer, der har forladt undervisningssystemet, testes, viser resultater for Danmark, der ligeledes bør vække til eftertænkning (Produktivtetskommissionen, 2013c).

Der er ingen nem løsning på de uddannelsesudfordringer, de danske samfund efter alt at dømmes står over for. I Produktivtetskommissionen (2013c) er der derfor fremlagt en lang række initiativer, der tilsammen har en chance for at påvirke udviklingen. Generelt retter forslagene sig mod at give alle aktørerne i uddannelsessystemet – både lærestalterne og de studerende – stærkere incitamenter til at forfølge uddannelser, der er mere værdsat af arbejdsmarkedet. Det kan bl.a. handle om, at universiteterne ikke alene skal aflønnes efter, hvor mange studerende de udklækker, men også ud fra om der er job og indtjeningspotentialer for kandidaterne. Ligeledes skal de studerende i langt højere grad have adgang til information om beskæftigelses- og lønmuligheder efter endt uddannelse. Muligheden for at styrke den økonomiske tilskyndelse blandt de studerende til at vælge uddannelser, der har løn- og ansættelsespotentialer, er også værd at overveje. Overordnet set er der behov for, at fokus i uddannelsespolitikken i langt højere grad bliver på *kvaliteten* af indlæring, snarere end »blot« øget *kvantitet* (i.e., »flere skal læse i længere tid«), som det har været tilfældet igennem årtier.

6. Afrundende bemærkninger

Over de sidste par årtier er Europa sakket agterud i forhold til timeproduktiviteten, relativt til USA. Denne udvikling er desværre meget markant i tilfældet Danmark, og den udspringer mestendels af den hjemmemarkedsorienterede servicesektor. Det er ikke en heldig udvikling.

Den private servicesektor har historisk været en central drivkraft bag stigningen i det BNP per indbygger; både absolut og relativt til verdens mere velstående nationer. Ydermere er der

meget lidt, der tyder på, at årene fremover vil byde på beskeden vækstmuligheder inden for de private servicefag. Med internettets indtog er en lang række serviceydelser tværtimod blevet mere internationalt handelsbare. Hertil kommer, at fortsat urbanisering, indkomstkongvergens og globalisering utvivlsomt vil bidrage til øget international efterspørgsel efter en lang række serviceydelser, der retter sig imod så forskelligartede brancher som konsulentydelser, turisme (herunder hoteller og restauranter), international transport, finansiering og forsikring. I fravær af en revitaliseret evne til at adoptere produktive ideer udefra vil mulighederne inden for disse (og andre) områder være vanskelige at kapitalisere på. Hertil kommer, at en mere langsommelig erhvervsdynamik – også inden for servicesektoren – med tiden vil indebære en mere langsom udvikling i det danske lønniveau.

Konsekvenserne er mindskede forbrugsmuligheder, private som offentlige. Men en mere langsommelig erhvervsudvikling vil også mindske kommende generationers muligheder for social mobilitet, i takt med at nye indtjeningstunge job ikke materialiserer sig. I forlængelse heraf kan man være urolig for, at et samfund i relativ økonomisk tilbagegang – før eller siden – vil reagere politisk mindre konstruktivt, i takt med at udvalgte vælgergrupper oplever, at deres forventninger og aspirationer til fremtiden skuffes. Økonomisk vækst påvirker med stor sikkerhed også måden, hvorpå samfundet i en bredere forstand udvikler sig (Friedman, 2005). Af disse årsager er der god grund til at se fordomsfrit på mulighederne for reformer, der kan lede til en bedre dynamisk udnyttelse af samfundets ressourcer.

REFERENCER

- Andersen, T.B., J. Bentzen, C.-J. Dalgaard og P. Selaya, 2012. Lightning, IT diffusion and Economic Growth Across the US. *Review of Economics and Statistics*, 94, 903-24.
- Dalgaard, C.-J., 2010. Det danske vækstmirakel. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 148, 125-58.
- Dalgaard, C.-J. og C.T Kreiner, 1999. Global indkomstulighed i et vækstteoretisk perspektiv. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 137, 305-32.
- Dalgaard, C.-J. og H. Hansen, 2010a. Er der et dansk produktivitetskollaps? *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 148, 1-20.
- Dalgaard, C.-J. og H. Hansen, 2010b. Er der et dansk produktivitetskollaps? Duplik. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 148, 290-95.
- Friedman, B., 2005. *The Moral Consequences of Economic Growth*. Vintage Books.
- Inklaar, R., M.P. Timmer og B. Van Ark, Bart, 2008. Market services productivity across Europe and the US. *Economic Policy* 23, 139-194
- Krantz, O., 1994. Service Production in Historical National Accounts. *Review of Income and Wealth*, 40, 19-41.
- Maddison, A., 2003. *The World Economy : A Millennial Perspective*. OECD Development Center Studies.
- Produktivitetskommissionen, 2012. Danmarks produktivetsproblem – hvor er problemerne? Kan downloades fra: <http://produktivitetskommissionen.dk/>
- Produktivitetskommissionen, 2013a. Produktivitet i den offentlige sektor - hvor er problemerne? Kan downloades fra: <http://produktivitetskommissionen.dk/>
- Produktivitetskommissionen, 2013b. Konkurrence, Internationalisering og Regulering. Kan downloades fra : <http://produktivitetskommissionen.dk/>
- Produktivitetskommissionen, 2013c. Uddannelse og innovation. Kan downloades fra : <http://produktivitetskommissionen.dk/>
- Stiroh, K., 2002. Information technology and the US productivity revival: what do the industry data say? *The American Economic Review* 92 1559-1576.
- Sørensen, P.B., 2012. Produktivitet, konkurrenceevne og beskæftigelse. Baggrundsnotat: Analyserapport 1. Kan downloades fra: <http://produktivitetskommissionen.dk/>
- Triplett, J. og B. Bosworth, 2003. Productivity measurement issues in services industries: 'Baumol's Disease' has been cured, *FRBNY Economic Policy Review*, 9, 23-33.

SLUTNOTER

- * Redaktøren, Jesper Jespersen, takkes for nyttige kommentarer. Eventuelle fejl og mangler er dog alene forfatterens ansvar.
1. Produktivitetskommissionen blev nedsat af regeringen i 2012 med det formål at komme med anbefalinger, der kan styrke den danske produktivitetsvækst. Kommissionen har Peter Birch Sørensen som formand og består desuden af Agnete Gersing (tilforordnet), Hans Nicolaisen, Agnete Raaschou-Nielsen, Philip Schröder, Jan Rose Skaksen (tilforordnet), Birgitte Sloth, Anders Sørensen samt forfatteren til denne artikel. Hertil kommer et overordentlig kapabelt sekretariat, der ledes af Niels C. Beier. Kommissionens hjemmeside er at finde på <http://produktivitetskommissionen.dk/>
 2. I den offentlige debat bliver det undertiden gjort gældende, at væksten i Danmark systematisk er løjet af; særligt siden 1960'erne. Det er misvisende. Forklaring på den hastige vækst i 50'erne og 60'erne er at finde i det betragtelige tilbageslag, den danske økonomi oplevede i forbindelse med 2. verdenskrig. Her blev BNP per indbygger flyttet langt under »trend niveau« (jf. Figur 1), hvorfor de efterfølgende årtier oplevede usædvanlig hastig vækst, mens det tabte blev indhentet. Da denne proces var nær tilendebragt ved 60'ernes afslutning, ventede mere »normale« væksttilstande. Det er altså ikke sådan, at vækstprocessen overordnet set har ændret karakter. Tværtimod, den gennemsnitlige (trend) vækst har været meget stabil hen over de sidste 130 år, som beskrevet ovenfor.
 3. I 1890-1900 udgjordes hovedparten af den private servicesektor af søtransport, men også af detail og engros. Man bør omgås dette tal med en vis forsigtighed, da det selvklart ligger forud for skabelsen af nationalregnskabet og dermed er udtryk for en historisk rekonstruktion. Tallet indikerer dog, at servicesektoren var vigtig allerede ved det forrige århundredskifte i et samfundsøkonomisk perspektiv. Se Krantz (1994) for en uddybning.
 4. For en uddybende diskussion af den danske historiske vækstproces, se Dalgaard (2010).
 5. Når den aftagende produktivitet i Danmark, relativt til USA, endnu ikke har »sat sig« i lavere BNP per indbygger, relativt til USA (Dalgaard og Hansen, 2010a) skal det tilskrives det forhold, at antallet af arbejdstimer per capita tilsyneladende er steget markant i Danmark siden omkring 1995.

Dels som følge af en stigende beskæftigelse (absolut, og relativt til befolkningstallet), dels p.g.a. stigende timeindsats per beskæftiget; se Dalgaard og Hansen (2010b) for en diskussion.

6. Udviklingen i produktiviteten i den danske industri er således ikke en central del af problemet. Men den aftagende beskæftigelse (og beskæftigelsesandel) i denne sektor kan med stor sikkerhed tilskrives en relativt langsommelig udvikling i produktiviteten i den private service sektor. Se Produktivitetskommissionen (2012). For den teknisk interesserede læser kan Sørensen (2012) anbefales for en uddybning af hvordan beskednen produktivitet i service-sektoren kan lede til lavere beskæftigelse i industrien.
7. En bemærkning om den offentlige sektor, der i det væsentlige også producerer serviceydelser, kan være på sin plads. I praksis måles den økonomiske aktivitet i den offentlige sektor fra udgiftssiden. Det er naturligvis utilfredsstillende, siden udgiftsanvendelsen ikke nødvendigvis siger noget om værdien af produktionen. I fravær af markedspriser har det ikke desto mindre været det historiske valg i nationalregnskabsammenhæng. Problemet bliver forstærket, når man videre vil opgøre bidraget fra den offentlige sektor i faste priser. Her bliver de løbende udgifter sædvanligvis »deflateret« med lønudviklingen, hvilket har den konsekvens, at den offentlige sektor – nationalregnskabsmæssigt – stort set ikke udviser produktivitetsvækst per konstruktion (her skal det huskes, at hovedparten af de løbende udgifter jo består af lønudgifter). Der er arbejde i gang med at ændre på disse principper, hvilket Produktivitetskommissionen (2013a) dog påpeger næppe vil være en entydig forbedring. Der er således et betydeligt potentiale for forbedring i retning af at måle produktiviteten i den offentlige sektor. Når den offentlige sektor ikke er mere i fokus i forhold til produktivetsproblemet, skyldes det dog ikke alene, at det p.t. er umuligt at opgøre produktiviteten tilfredsstillende i det offentlige. Det skal også ses ud fra, at alle de lande, vi sammenligner os med, anvender samme principper for måling; at den store offentlige sektor selvklart ikke kan forklare, hvorfor den *private* servicesektor klarer sig dårligt i sammenligningen med USA, selv når man kikker på underbrancher, samt at stort set hele divergensen altså kan redegøres for, at den

- private servicesektor udviser beskeden produktivitsvækst siden 1990'erne. Der kan dog fortsat være en indirekte effekt, siden den offentlige sektor i Danmark opsuger store dele af den uddannede arbejdskraft og derigennem muligvis rationerer den private sektor. Dette vender vi tilbage til nedenfor.
8. Igen er der ikke nogen enkel forklaring på denne forskel. Således slår denne forskel også igennem på brancheniveau, der er sammenlignelige mellem Danmark og USA, og der er videre en sammenhæng mellem uddannelsesgab på brancheniveau og produktivitsgab. Se Produktivitskommissionen (2013c, Kapitel 7).
 9. Servicedirektivets formål er at fjerne barrierer for handel med serviceydelser inden for EU for derigennem at forbedre det indre marked. Der er en del, der tyder på, at direktivet (der blev endeligt implementeret i 2009) har været med til at løfte produktiviten. Samtidigt er der basis for en forbedret implementering i en række EU lande, hvilket yderligere kan styrke produktiviten. Se Produktivitskommissionen (2013b, Boks 16 for uddybning).
 10. Planloven blev oprindeligt implementeret i 1992; de nuværende regler bygger dog videre på en lovændring af 1997. Loven sætter begrænsninger for både butiksstørrelse og for placeringen af butikker, hvilket hæmmer udnyttelse af stordriftsfordele og mindsker muligheden for indtræden inden for branchen. Se Produktivitskommissionen (2013b, Afsnit 12.4) for en nærmere beskrivelse.